

Georg Brandes

Nederland

(1892)

(Vertaling: Jan Baptist, 2008)

I

Als je vanuit het zuiden voor het eerst Nederland nadert, is een zekere spanning en nieuwsgierigheid niet te vermijden. Wat zal het eerst en het meest opvallen, de vlakheid van het land, zijn vruchtbaarheid, de kanalen of de architectuur van de steden.

Zoals iedereen weet zie je in alle landen eerst alleen maar stations, grotere of kleinere. Overal dezelfde eenvormigheid en stiptheid – behalve in sommige uithoeken van Europa. In het begin ontdek je van het nieuwe land alleen maar de perrons, het spoorwegpersoneel, de stationchefs, de dragers, en op alle gele muren blinkt het van de borden: *Van Houtens Cacao*.

Al in België speelde Van Houtens Cacao een grote rol. Waar je liep, waar je stond: *Van Houtens Cacao*. Maar in Nederland werd het een bezetenheid. Zoals de reizende Brit volgens Goethe's vertelling in Romeinse Elegieën overal, van Parijs tot Livorno, van Livorno tot Napels achtervolgd wordt door het volksliedje over Marlborough, zo wordt de reiziger in onze dagen achtervolgd door reclame. Op alle stations met rode, blauwe of gele letters op een zwarte, gele of hemelsblauwe ondergrond: *Van Houtens Cacao, best goodkoepest in gebruik*. Landschappen – je ziet ze bijna niet, zo snel rijdt de trein en als je al wat ziet dan is het een paal met een opschrift: *Van H...* of een plakaat, waarop je nog net de laatste letters ziet: *bruik*. Je stopt bij een stad, je kijkt uit over Roosendaal of Dordrecht, niets, heldere muren met *best goodkoepest* in reuzenletters. Vanaf alle stoomtreinen en alle straathoeken blinkt dezelfde formule. Je krijgt de indruk dat je in Cacaoland bent, proeft zelfs een chocoladesmaak in je mond. Het lukt je niet die vervelende slagzin uit je hersenen te bannen, je verliest je goede humeur en dan moet je tot je ergernis ervaren dat Blookers Cacao veel beter is.

Toch zijn er tijdens de reis van Brussel naar Amsterdam een paar momenten, waarop je het koppige marktgeschreeuw vergeet en verrast wordt. Dat is wanneer de trein hoog in de lucht over en langs de grote, mooie havenstad Rotterdam glijdt. De trein rijdt op gelijke hoogte met de daken op het machtige Beursplein. Je kijkt neer in een hele grote stad met mooie, goedgebouwde gevelhuizen, kijkt door een paar hooggeplaatste ramen bij Nederlandse mensen naar binnen, bezig met hun dingen; krijgt in vogelvlucht een indruk van het krachtig pulserende leven van de stad, de drukte in de haven, honderden schepen ver weg – en direct beneden: de grote groentemarkt, zoals je je die voorstelt uit de tijd van Christian de vierde, omgeven door hoge huizen, en midden in het gewemel en de groenten een bronzen beeld van een knappe, geleerde man, bladerend in een boek, in wie je meteen Erasmus vermoedt. Hij is het ook die daar staat, eenzaam in die samenklonterende schare, de grote geleerde die de satire *Lof der Zotheid* schreef, die nu weer is uitgegeven in een alleraardigste Franse versie met tekeningen van Hans Holbein.

Een ogenblik later is het uitzicht verdwenen, het landschap strekt zich vlak en vruchtbaar uit met overal windmolens, vlakbij en ver weg. Dan opeens het gevoel alsof je gewurgd wordt. Per ongeluk ben je terechtgekomen in een rookcoupé en daarin hebben zich zeven dikke Nederlanders verzameld, die zich als echte Nederlanders niet echt menselijk voelen als ze niet de lucht verpesten met rooktabak. Ze roken, onafgebroken, gewetensvol alsof ze hun plicht doen. Een van hen is bang voor tocht en dat ontbrak er nog aan; ze sluiten de ramen, en terwijl een ander vriendelijk Nederland en het Nederlandse karakter begint uit te leggen, wordt de lucht meer en meer ondoorzichtig, niet om in te ademen, stinkend, onmogelijk, totdat je vertwijfeld armen en benen strekt en nog maar een gedachte hebt: Amsterdam.

Eindelijk ben je er, snel in de wagen naar het hotel, dat prachtig midden in de Kalverstraat ligt. Je staat op het balkon van het hotel. Wat een verrassend gezicht! Door de smalle, geasfalteerde straat bewegen zich, in het felle licht van elektrische lampen en gaslampen, twee dichte stromen mensen in een soort optocht langs elkaar heen. Aan beide kanten van de straat verheffen zich huizen, hele smalle met drie en soms slechts twee vakken, huizen van zwarte en rode stenen met spitse gevels, waaruit een balk steekt. Met behulp van een touw, die aan de balk hangt, worden alle goederen vanaf de straat naar de bovenverdiepingen gehesen.

Direct tegenover hotel Adrian staat een huis dat een waarlijk elektrische lichtbron lijkt. De benedenverdieping ziet eruit als de entree van een panorama; het brede raam toont in klein formaat een onbekend landschap. Ik loop naar beneden de straat op en bekijk het. Door een tropische omgeving, Amerikaans of Aziatisch, stroomt een machtige rivier; daarop vaart een leuk gebouwd stoomschip tussen grote plantages met cacaobomen. Ik kijk op en lees in bronzen letters dwars over de ruit:

Van Houtens Cacao best goodkoepst in gebruik.

II

Als ik aan Amsterdam denk of aan een van die andere oude Nederlandse steden, dan zie ik als eerste een gracht voor me, dat wil zeggen een straat, waarvan het midden wordt gevormd door een breed kanaal en waar op de ruime trottoirs aan beide zijden een rij hoge, welig groeiende iepen met machtige kronen staan, die in de zomer een koele schaduw bieden. Nergens anders in Europa zie je zulke straten. In Venetië ontbreken de bomen; in Berlijn en Parijs, waar er vaak bomen staan, ontbreken de kanalen. Deze combinatie van rijweg en waterweg, van wandelen en varen, van landelijkheid en stadsleven en rivierleven is uniek Nederlands, gezellig en schilderachtig tegelijk. En daarbij komt dat alles een aantrekkelijke, ouderwetse uitstraling heeft, ouderwets zonder vervallen te zijn of ongemakkelijk of oud, alleen ouderwets eerbiedwaardig en toch heel praktisch.

Amsterdam is zoals bekend een stad die is gebouwd tegen de natuur in, en dat in een hogere graad dan Venetië of St. Petersburg, gebouwd zoals men dat in voorhistorische tijden deed, in de tijd van de palissadebouw. De stad is gebouwd door een noordelijk schippersvolk met gevoel voor schoonheid; door het enige Germaanse volk dat getoond heeft te beschikken over een schilderachtig gevoel en kunstzinnige oorspronkelijkheid vanaf het moment dat het ontstond als volk.

Alleen omdat het een tegenstelling is, denk je aan die andere in de zee gebouwde stad, de patriciërs- en paleizenstad Venetië. Dit hier is een volkse burgerstad, die ondanks zijn grijze hemel, zijn natte sneeuwbuien en zijn armoedige, gebrande bakstenen een bijzonder ideaal tot werkelijkheid heeft gemaakt en in tegenstelling tot Venetië in staat is geweest zijn handel en zijn rijkdom te bewaren.

Wat een rijkdom in dat oude Nederland, wat een rijkdommen overal in zijn hoeken en gaten! Ik was uitgenodigd bij een van de grote bankiers van de stad. Hij bewoonde een mooi, maar onopvallend huis met veranda en een tuintje aan de Heerengracht. Hij was het prototype van die op de adel lijkende miljonairs, die allemaal hetzelfde zijn in Parijs, Warschau, St. Petersburg of Amsterdam: evenwichtig, slim, welwillend, alwetend. Zo was hij bijvoorbeeld bekend met de handel en kende hij de vooraanstaande persoonlijkheden in Kopenhagen. 'Doet u zaken met de Rothschilds,' vroeg ik. 'Wel gedaan,' antwoordde hij, 'nu doe ik alleen nog zaken met regeringen.' Ik vertelde hem mijn indruk van de Nederlandse rijkdommen. 'Ja,' zei hij, 'het is ongelooflijk wat een rijkdom er verborgen zit in dit land. Je merkt het bij elke gelegenheid als er een beroep op wordt gedaan.'

Als een wereld op zich ligt in een hoek van deze noordelijke stad de jodenwijk, bewoond door meer dan 30.000 mensen; het is merkwaardig om de Joodse bevolking hier in alle beroepen te zien: verkoopsters op straat, groentehandelaren op de markt, slaggers en knechten, en ook kooplieden en winkelpersoneel, iedereen is Joods. Met zijn

rumoerig straatleven tijdens de zomer doet dit deel van de stad denken aan het oude getto in Rome, dat in vergelijking slechts klein en betekenisloos is.

Hier werd in 1845 Sarah Bernhardt geboren. Er zijn nog veel mensen in Amsterdam die haar en haar ouders hebben gekend. De Franse edelman met voorvaderen terug tot aan de Kruistochten, die haar vader zou zijn, moet naar alle waarschijnlijkheid naar het land der fabelen worden verwezen.

Hier woonde in zijn vroege jeugd Baruch Spinoza.

Aan de uiterste rand van de wijk in de Jodenbreestraat woonde van 1640 tot 1663 de man met de grootste naam binnen de Nederlandse kunstwereld, zoals Spinoza hun grootste naam binnen de filosofie is, Rembrandt van Rijn. Hier heeft hij dagelijks de modellen voor zijn verrassend grote hoeveelheid Joodse gezichten op zijn schilderijen en etsen voor ogen gehad.

In dit kleine gebied ontmoeten deze twee onsterfelijke namen elkaar, Spinoza en Rembrandt. De man die de menselijke gedachte bevrijdde van de middeleeuwse opvattingen, en de man die de schilderkunst herboren liet worden of beter gezegd opnieuw creëerde op noordelijke bodem.

Spinoza – je voelt een zekere warmte in je borst als je aan hem denkt en met hem meevoelt. De gedachten van degene, die hem in zijn jeugd heeft gelezen, hebben een vuurdoop ondergaan, louterend en betoverend. Spinoza is de held van de gedachte zoals Shelley van de poëzie. Nederland, dat Descartes onderdak had geboden en dat onder de dwaze geloofsijver van Spinoza's eigen volksgenoten hem een vrijplaats had geboden, verdient als het oude koppig trotse vaderland van de vrijheid in het noorden de glans die haar nu met deze naam omringt.

En toch was er in onze tijd strijd nodig om op de Paviljoensgracht in Den Haag een standbeeld van Spinoza geplaatst te krijgen.

Mijn eerste bezoek aan Den Haag gold Nederlands grootste levende schilder, de tweede Nederlands grootste dode, het beeld van Spinoza in de Spinozastraat. Ik vond het op een grijze ochtend in juli, die afgelegen straat met zijn smalle gracht en zijn bomen, en daar zo ver van het stadsverkeer op een rode granietsokkel de zittende bronzen figuur, bescheiden, in slechts bijna natuurlijke grootte – een werk van Hexamer. Een meesterwerk is het niet, maar wel een serieus, betekenisvol kunstwerk. Ja, zo heeft hij er uitgezien, zo nadenkend en peinzend, zo hoog in aanzien, zo nonchalant in zijn houding; hij, de eenvoudigste denker en de diepste.

Ik dacht aan zijn levensdaden, aan de originele uitgave van zijn Nagelaten Werken in zijn prachtige kافت thuis in mijn boekenkast en aan de onuitwisbare indruk die ik kreeg toen ik het boek voor het eerst las. De Ethica en daarvan weer het derde deel gaf mij de verklaring voor zijn menselijke overtuigingen, die een zo bijzonder inzicht geven in zijn zielsleven en nu en dan zicht geven op het persoonlijk leven van de denker. Hij moet zelf hebben geleden onder de jaloezie om het met zoveel liefde en met zulke sterke en nuchtere woorden te kunnen beschrijven. Zijn gedachtenleven heeft zijn gevoelsleven echter al vroeg op de achtergrond gedrongen en hij leefde volledig verzoend met het bestaan, gedragen door zijn filosofisch godsbegrip. Nooit overwonnen door de zorgen van het aardse leven, onbeïnvloed door verbanning en haat, oneindig geduldig tegenover goedgelovige leerlingen die hem niet begrepen en die in plaats van te proberen hem te begrijpen probeerden hem te bekeren tot hun mirakelgeloof.

Waar dat huis staat, met twee verdiepingen, dat smalle, een paar passen van het beeld vandaan, daar heeft hij gewoond op de zolderkamer. Van daar ging hij dagelijks wandelen langs de stille gracht in dit afgelegen stadsdeel, en van hier hebben ze hem met zijn voeten eerst weggedragen om hem in vrome onschuld en onwetendheid naar de Nieuwe Kerk aan het Spui te brengen, alsof hij een gelovige en een christen was.

De tijd zal misschien komen waarin degenen die in Spinoza hun geestelijke stamvader zien, de eerste ontdekker van de grondgedachten en de waarheden die gelden in het moderne geestesleven en in de moderne wetenschap, talrijk zullen zijn, net zo talrijk als vandaag degenen voor wie hij een onbekende is. Dan, over honderden jaren, zullen deze plekken waar hij in Nederland leefde en de plek waar hij stierf het Mekka van de vrije geesten worden.

Is Spinoza het sterkste geestelijk licht dat straalde vanuit Nederland, dat ondanks zijn kleine omvang op eigen houtje vrijheid eiste van de geloofsdwang van het Spaanse wereldrijk en van de angstaanjagende tirannie, zo is Rembrandt het sterkste licht in de kunst dat opvlamde uit het vuur van de vrijheid. Rembrandt is de grootste kunstzinnige personificatie van de geest van de Noordelijke Nederlanden, zoals Rubens dat is van de Zuidelijke Nederlanden. Maar Rubens kunst is niet in dezelfde graad als die van Rembrandt inheems en persoonlijk. Heel Italië is terug te vinden in de kunst van de grote Vlaming: Michelangelo, Titiaan, Veronese. Het is een Romeinse compositie met Vlaamse kleuren, of beter gezegd: het is de grootse vermenging van het Romaanse en het Germaanse – het Romaanse nuchterder vertaald; het Germaanse verrijkt met het stijlvol gearrangeerde – passend bij het wezen van de Zuidelijke Nederlanden.

Als je in het Rijksmuseum in Amsterdam de grote middenzaal binnenkomt met Bartolomeus van der Helst rechts en Frans Hals links, sta je meteen voor Rembrandts Nachtwacht (het zou Dagwacht moeten heten), een doelenstuk als alle andere in de geest van die tijd, maar uitgevoerd zoals nooit eerder een doelenstuk was geschilderd.

Zelfs al heb je Rembrandt gezien in de Europese musea, begrijp je hem pas volledig hier tussen zijn beste tijdgenoten.

Wat een genialiteit! Rembrandt heeft kapitein Frans Banning Cocq, luitenant Willem van Ruitenbergh en al die andere onbetekenende mensen, die vergeten waren tien jaar na hun dood, onsterfelijk gemaakt zolang onze cultuur bestaat. Op bepaalde manieren is aan Rembrandt te zien dat hij al toebehoort aan een tijd van verval, beter gezegd: er is bij hem net als bij Corregio, en zelfs bij Michelangelo, iets wat aangeeft dat de duizelingwekkende hoogte, waar het verval begint, is bereikt. Maar terwijl ik dat beeld in me opnam, zei ik in mezelf: hij is onbetwist en zonder twijfel een genie, omdat hij iets nieuws heeft gevonden dat er altijd al was en toch nooit eerder voor hem werd gezien of weergegeven met zo'n bewustheid: de betovering van het licht. Je kunt niet naar de andere schilderijen in de zaal kijken – en er hangen meesterwerken tussen – na zijn schilderij gezien te hebben. Het is een talent dat, weliswaar beheerd en ontwikkeld, naar voren komt met de oorspronkelijkheid en sterkte van een natuurkracht vanuit het diepe innerlijk van een mens, die de grootste ziener van zijn volk was. En hij komt voort uit zijn volk, hoe bijzonder hij ook is. Pieter Lastmans schilderijtje in Haarlem, De vlucht uit Egypte, is al Rembrandt in de dop, maar alleen in de dop.

In de Nachtwacht worden geen grote gevoelens weergegeven, helemaal geen gevoelens, en er is geen schoonheid in de hoofden of de figuren, maar het is alsof je getuige bent van de ontdekking van de poëzie van het licht.

Factelijk heeft Rembrandt de schilderkunst uitgevonden; hij is de stamvader van alle schilders. Hij heeft de schilderkunst uitgevonden zoals Pascal het christendom heeft uitgevonden. Rembrandt is de tegenpool van Michelangelo. Deze geweldige Italiaan toont de prachtige omtrek, door zijn groots genie bezielde met een grootse, donkere hartstocht; hij is ook in de schilderkunst figuratief. Rembrandt heeft portretten geschilderd van het hoogste niveau, indrukwekkend en ongekunsteld, en hij heeft onovertroffen tekeningen nagelaten. Maar het meest uitgesproken is hij als de opperpriester van licht en kleur, en door deze geestelijke schilderachtige aanleg werd hij de begripvolle schilder van nood en ellende en van het christelijke medeleven.

Niemand heeft als hij het bodemloze in de duisternis weergegeven, niemand als hij de zwaarmoedigheid van de schaduw, niemand als hij het gewelddadige inbreken en het betoverende spel van het licht op de meest alledaagse voorwerpen, half binnendringend in zijn zelfverklaarde wereld. Niemand daarom als hij het mensenleven dat leeft en rondkruipt in de schaduw. Denk aan De honderd gulden prent. Hier zijn op de rechterkant van het schilderij de zieken en lijdenden uit de naamloze, arme bevolking verzameld, door het harde werken versleten, lammen en blinden, versleten en bang met nog maar één hoop. En midden tussen hen in staat als een lichtstraal uit de wereld van het licht, in een lichtstraal uit de wereld van het licht, Christus, de troost in mensengedaante, het eeuwige mededogen, zwaarmoedig als de ellendigen, zwaarmoediger dan zij.

De Italiaanse kunst is een kerkelijke en een adellijke kunst. Onder het mom van vroom te zijn of zoals in Venetië vaderlandslievend worden de meest geslaagde bomen

uit het mensenbos voorgesteld: een wereld van priesters, vorsten en patriciërs. De Nederlandse kunst is burgerlijk en republikeins. Het is de troonsbestijging van de sterke, vrijgemaakte, levensblijve burgerstand. Overal is die burgersamenleving, zijn die burgerlijke stadsbestuurders, gildevoorzitters, ziekenhuisbestuurders, schuttersverenigingen voor het nageslacht geportretteerd. Daarbij komen in de geschilderde volkslevens de kleine burgers en boeren, tevreden met hun bestaan. Bij Rembrandt is het gewone volk er bijgekomen, niet prozaïsch of komisch weergegeven, maar meelevend terwijl ze in de schaduw hun stille plantenbestaan leven, verlost door het licht. Er zit een zwak socialistisch element in Rembrandts kunst.

III

Hierover zat ik te dromen toen een Nederlandse, overtuigd socialistische auteur me in mijn hotel opzocht. Hij verdiende weliswaar zijn brood als medewerker bij een levensverzekeringsmaatschappij, maar had zijn volle aandacht bij het jonge Nederlandse tijdschrift *De Nieuwe Gids*, met wiens andere leidende mannen ik spoedig kennis zou maken. De socialisten zijn in Nederland onder leiding van Domela Nieuwenhuis net als elders een groeiende macht. Hr. van der G. maakte een voortreffelijke indruk. Zijn blik voor de gebreken van de huidige samenleving liet niets aan scherpte te wensen over. Hij had een door eigen denken verkregen overtuiging en over het algemeen is het aangenaam te praten met overtuigde mensen die niet door erfenis of besmetting tot hun geloof zijn gekomen. Deze jongeman was zoals alle toekomstmusici voor alles overtuigd van de zuivere logica van zijn opvattingen over de toekomst. Hij had het zo geregeld dat we, als de nieuwe staatsinrichting had gewonnen, konden volstaan met vier uur dagelijkse arbeid en voor de rest vrij waren in onze ontwikkeling. Het was niet juist het socialisme op te vatten als een heerschappij van de dwang of een staatsheerschappij. Het socialisme wilde juist de persoonlijke vrijheid waarborgen zoals tot nu toe nooit was gebeurd. Hoe dat in detail moest gebeuren, was en bleef moeilijk voor te stellen. De jonge socialist leek ook niet het raadsel van de toekomst te kunnen oplossen, meende in zijn algemeenheid te weten welke weg naar het doel leidde.

We liepen samen door de stad. Hij toonde me de haven met zijn Schreierstoren, zo genoemd, omdat de schepen die over de wereldzeeën voeren in vroeger tijden hier vertrokken en vrouwen en kinderen bij het afscheid hier stonden te huilen. We proefden in Wijnand Fockings bekende oude schenkerij van de voortreffelijke Nederlandse jenever. We lazen de plakaten in de etalages van de grote winkels. Een ervan luidde: Geloof, dat er een tijd komt dat politici open en redelijke mannen zijn. Geloof dat er een tijd komt dat vrouwen ophouden met hun slechte koketterie en alleen nog denken aan hun man en hun huis. Geloof, dat er een tijd komt dat de staten ontwapenen en de oorlog wordt beschouwd als een onmogelijke barbarij. Maar geloof nooit, dat er een tijd zal komen, dat de man die zich heeft gewassen met de hier en alleen hier verhandelde prachtheep, op zijn kop krijgt van zijn vrouw, omdat zijn handen niet lekker ruiken!

De mensenmassa die je in de zomer in de straten ziet, is zonder elegance. De voorname wereld is verdwenen. Wat je dagelijks voor je ogen ziet, zijn de mannen en vrouwen uit de lagere middenklasse. Een klasse zonder waardigheid en houding, zoals de vergelijkbare klasse in Zwitserland. En dan deze volkswomen in de stad! Je denkt aan Heine's uitspraak over madame de Stael als je ze ziet: Als Helena er zo had uitgezien, was de Trojaanse oorlog niet gevoerd. Ze zijn klein, rond, matig geschapen, zonder spoor van schoonheid of lieflijkheid en degenen onder hen die de straat op en neer lopen om contacten te leggen, zijn in al hun onaantrekkelijkheid ondernemender en opdringeriger dan je elders in de grote steden ziet.

Natuurlijk vinden de Nederlanders hun eigen vrouwen mooi. Voor de echte Nederlandse vriend van het vaderland zijn de vrouwen in Nederland de mooiste ter wereld, net zoals de Nederlandse taal de meest aangenaam klinkende en majestueuze is. Een Nederlandse schilder, die me begeleidde op een tochtje langs de kust en me opmerkzaam maakte op zowel de vissersmannen en -vrouwen als op de mooie mannen en vrouwen uit welgestelde Nederlandse families in de badplaatsen, zei het zo: 'Ja, onze

vrouwen zijn prachtig. Ziet u, de Venus van Milo is eigenlijk typisch een Nederlandse. Een paar jaar geleden – zeg het niet tegen mijn vrouw – had ik een model en vriendin, die was geschapen als de Venus van Milo. En kijk om u heen, u ziet haar overal: laag voorhoofd, kleine, rechte neus, breed middel en – niet veel intelligentie. U ziet, dezelfde karakterkenmerken als bij de oude Venus. Ook in haar gezicht is er niet veel intelligentie.'

Voor een vreemde is het nauwelijks mogelijk met zo'n verrukte blik te kijken. Hij zal zich nu en dan verbazen over opvallende kleding, zoals die van de vrouwen in Friesland die onder een kap een gouden plaat om hun hoofd dragen, of de vrouwen in Zeeland die bij hun oren spiralen dragen van hetzelfde metaal. Maar hij zal zich zelden omkeren naar een mooi gezicht. Alleen in Rotterdam waren verscheidene van de volkse vrouwen heel mooi, groot en prachtig gebouwd, maar die beantwoordden meer aan het Vlaamse type dan wat de vreemdeling aan Nederlandse types bij gelegenheid krijgt te zien.

Zoals elke rechtgeaarde Nederlander trots is op de vrouwen in zijn land, zo ook op de spraak, waarvan hij de klank niet genoeg kan prijzen. Het Vlaams is voor hem slechts een minder welluidend aftreksel. De Nederlandse taal, die klinkt als Engels met een rijkelijke toevoeging Hebreeuws, klinkt in vreemde oren over het algemeen niet mooi. Af en toe, wanneer het teveel op Duits lijkt, klinkt het voor ons in zijn hoogdravende stijl nogal komisch. Zo was er in het theater van Amsterdam een zelfmoordenaar, die, terwijl hij zijn fles met gif leegde, drie keer achter elkaar uitriep Goeden nacht! (wat in noordelijke oren klinkt als chroeten). Wel is het zo dat de klanken in verzen en in plechtige toespraken iets majestueus hebben.

Met het Deens heeft de Nederlandse taal niet weinig raakvlakken. Veel woorden (zoals afdeling e.d) worden bijna net als in het Deens geschreven en in vroeger tijden hebben we talrijke woorden, vooral zeemansuitdrukkingen van de Nederlanders overgenomen, zoals Schoutbijnacht of een woord als oorlog, die wetteloze toestand. Het is ergerlijk voor een Deen om het te moeten zeggen, maar het is zeker waar, dat onze taal over het algemeen afschuwelijk klinkt in Nederlandse oren. Ze vinden het, net als de Zweden, mat en zonder karakter. Des te meer is het een aangename verrassing dat kennis van de Deense taal en literatuur opvallend veel voorkomt. In elke stad zijn er wel mensen, die Deens kunnen. Vooral bij de dames, die weet- en leergierig genoeg zijn om de taal te leren, niet om te gebruiken, maar om de literatuur in zijn originele taal te lezen. Vergelijk daarmee eens de luiheid en het gebrek aan interesse hier in Denemarken. Waar zou de Nederlander, op reis in Denemarken, een dame kunnen ontmoeten die de Nederlandse auteurs voor haar plezier leest, laat staan tientallen jonge mannen en vrouwen, die zijn taal beheersen, zoals de Deen dat aantreft in Nederland. De laatste tijd zijn er verschillende vertalingen verschenen uit de Scandinavische talen. De namen van de bekendste noordelijke dichters en schrijvers zijn hier doorgedrongen. Weliswaar heeft de vertaler niet altijd de noordelijke taal voldoende in zijn macht. Zo is Ernst Ahlgrens roman Modern (De Moeder) vertaald met de titel Moderne. De klemtoon is op de laatste lettergreep gelegd.

De liefhebbers van taal en literatuur die ik in Amsterdam leerde kennen, hoorden allen tot de oude stroming, wier orgaan van Hall's wijd verspreide tijdschrift De Gids is. Ze keken vol boosheid en vooroordelen naar de jonge, aanstormende generatie, beschuldigden hen ervan zich in hun novellen en romans te richten op het onfatsoenlijke en smerige, en van het huldigen van materialistische opvattingen in hun verhandelingen van filosofische of sociale signatuur. Hun gedachten draaiden zich hoofdzakelijk om de verheffing van de menselijke verantwoordelijkheid, om zedelijke idealen volgens de begrippen van Kant.

Van Henrik Ibsen, die hen behoorlijk bezighield, omdat hij door de jongeren werd gebruikt om hen te pesten en te ergeren, kenden ze alleen Spoken, dat hen tot het uiterste had opgewonden, omdat de schrijver als echte materialist in dat drama de mens in zijn eigenschap van erfner elke verantwoordelijkheid voor zijn handelingen kwijtschold. Tevergeefs probeerde ik het evenzo geldige gezichtspunt op het stuk naar voren te brengen, waarin de mens als erfplater voor zijn nakomelingen een dubbele verantwoordelijkheid heeft voor zijn manier van leven. Ibsen was voor deze ouderen een

schrikbeeld geworden. Ja, in de vredige universiteitsstad Leiden zei een vriendelijke en ontwikkelde professor in de literatuurgeschiedenis, alleen al als ik in een gesprek Ibsen noemde: 'Oh, praat me niet van Ibsen! Dat is de vijand.'

Het is duidelijk dat Ibsen daarentegen welwillend door de jongeren werd gezien en dat er in zijn kielzog, zoals eerder bij H.C. Andersen, een aantal noordelijke boeken in vertaling het land binnenkwam. Toch voel je hier zowel als elders hoe klein en onopvallend de Scandinavische landen zijn in Europa en hoe gering de interesse is voor de twee Scandinavische talen. In de grote leesclub Het Leesmuseum in Amsterdam lagen kranten en tijdschriften uit alle landen van de wereld, niet alleen een heleboel Europese, maar zelfs Aziatische en Afrikaanse, echter geen enkele Deense, Noorse of Zweedse. Zo was (of is) het ook in de leeszaal in de Koninklijke Bibliotheek in Berlijn. Daar lag een paar jaar geleden geen enkel tijdschrift in een van de Scandinavische talen. In dat opzicht lijkt het in Berlijn en Amsterdam alsof je in Bombay of Peking bent, en dan te weten dat je slechts een dag of een etmaal verwijderd bent van Kopenhagen.

Bij de mannen van de jonge school, zij die De Nieuwe Gids volschrijven, trof ik een niet heel geringe aandacht aan voor de noordelijke literatuur in het algemeen, hoewel geringer dan voor de Engelse en vooral voor de Franse. Met Duitse literatuur houden ze zich nauwelijks bezig. Literair gezien waren ze ijverige symbolisten en decadenten. Voor hen waren Mallarmé en Verlaine al stamoudsten; het waren de jongste Franse schrijvers, wier betekenis voor de toekomst zo twijfelachtig is, die hun hele aandacht hadden. De mannen van de oudere lichtung in Nederland hadden dezelfde aanmerkingen op hen als die Leconte de Lisle of Sully-Prudhomme tegen de jongste dichters in Frankrijk richtten. Regelmatig werd de vraag gesteld: 'Begrijpt u onze jonge dichters en het Nederlands dat ze schrijven? In dat geval wensen we u geluk, want wij begrijpen het niet.' Op een avond in Amsterdam had ik een paar jonge poëten op mijn kamer, van wie de ene zijn gedichten vol enthousiasme en overgave aan me voorlas. De Nederlandse taal vormde zich rijk en plechtig in zijn mond, maar mij ontging de betekenis: 'Ze trad naar buiten in de glasachtige stilte.' Ik onderbrak hem: 'Wat bedoelt u met een glasachtige stilte?' 'Ja, als u zoiets vraagt, kan men u geen lyrische poëzie voorlezen.' 'De tranen rolden melodieus over haar wangen.' 'Hoezo melodieus?' 'Ach, dat begrijpt u heel goed.'

IV

In Amsterdam ontving ik van een familie uit Haarlem een uitnodiging om hen te bezoeken en van *De Maatschappij ter befordering van nijverheid* een uitnodiging voor de festiviteiten waarmee dit gezelschap zijn 114^e algemene vergadering in Haarlem afslot.

Er was een stoombootje gehuurd, waarop 35 heren en 35 dames aan boord gingen om van Haarlem over de Spaarne naar de haven van IJmuiden te varen, waar we de nieuwe, prachtige sluizen gingen bezichtigen en om vandaar met een andere, steviger gebouwde stoomboot een tochtje op de Noordzee te maken. Het was voor een buitenlander een aangename manier om een voornaam Nederlands gezelschap te leren kennen. De toon was ongedwongen en goed. Mannen van verschillende partijen praatten met buitengewone hoffelijkheid met elkaar; mannen van verschillende standen zochten elkaar op: tulpenhandelaren en artsen, geleerden en handelaren, industriëlen en ambtenaren. Verscheidene dames waren heel mooi, hun karakter natuurlijk en terughoudend, geen koketterie. Zelfs de kunstenaressen onder hen maakten de indruk dat ze al hun tijd hadden doorgebracht in de schoot van de familie. Tijdens de lunch aan boord werden er een paar plichtmatige toespraken gehouden, die echter niet zo vervelend waren als dezelfde soort toespraken in Duitsland; deze hier waren namelijk bedoeld als goedmoedig spottend, hadden niet de plechtige intonatie van de Duitsers.

's Avonds was het slot Paviljoen in het Frederikspark in Haarlem feestelijk verlicht, het slot waarin Napoleons broer, koning Lodewijk van Nederland, een tijdje hof hield. Er was muziek en dans, en de Nederlandse dames toonden hun liefalligheid, een liefalligheid die iets Engels had. Alleen waren hun voeten te klein om aan een Engelse te kunnen toebehoren. Terwijl de muziek klonk en er gedanst werd, waren de gesprekken

aan de tafeltjes in de open lucht licht en levendig. Jonge Nederlanders onderhielden me over moderne schilders en schrijvers, over Whistler die onlangs hier op bezoek was geweest en wiens humeur niet minder dan zijn kunst hen in beslag had genomen; over hun verblijf in Parijs, waar het hen niet was gelukt de betekenis te vatten van schrijvers als Barrès en waar het gehakketak van de jonge schrijvers hen had verbaasd, terwijl ze zichzelf verbonden voelden in een broederschap met iedereen uit hetzelfde kamp.

Op het grote plein in Haarlem, waar de Grote Kerk, het raadhuis en de prachtige Vleeshal staan, in hun stijl is de Beurs in Kopenhagen gebouwd, pronkt een beeltenis in bovennatuurlijke grootte van die Koster die de boekdrukkunst niet uitvond, maar aan wie vaderlandsgevoelens en humbug in gezamenlijkheid die eer wel willen geven – een ware schandpaal in brons voor dat dwaze patriotisme. Van de Vleeshal is alleen de buitenkant bezienswaardig, maar het raadhuis bekoort met zijn beroemde grote verzameling schilderijen van Frans Hals. Hier kun je zijn ontwikkeling volgen vanaf zijn dertigste tot zijn tachtigste, zoals in Venetië Titiaan gedurende een nog langere tijd. Wat het raadhuis van hem heeft, zijn allemaal grote, officiële, op bestelling geschilderde portretgroepen, in zijn hoogtijdagen bewonderenswaardig geschilderd. Heel leerrijk was het om Frans Hals' talent te zien om de in de loop van de tijd blijvende en veranderende trekken in een gezicht te vatten en weer te geven in de portretten van officier Michiel de Waal, die zowel in 1627 als in 1639 een van de officieren is van St. Joris Doele.

Naast het Frans Hals museum in Haarlem was het grote Koloniaalmuseum de moeite waard. Ik had de gelegenheid het te zien, begeleid door de directeur. Wie raakt er niet afgestompt bij het zien van etnografische verzamelingen – maar deze verzameling maakt indruk, want het verklaart aan de vreemdeling het land dat hij om zich heen ziet.

Zeker wordt hij in Nederland bij elke stap herinnert aan de koloniën, want overal ontmoet hij mensen van gemengde, Oostindisch-Nederlandse afstamming of mensen die als ambtenaar daar met verlof thuis zijn of die daar zijn geboren uit Europese ouders en daar lang hebben gewoond, of die huiswaarts zijn gekomen na daar een vermogen te hebben verdiend. Maar pas hier in het museum begrijp je zonder meer wat de koloniën betekenen voor het land. Nederland lijkt immers een klein land met slechts vier miljoen inwoners, maar dit aantal is misleidend. Want Nederland heeft alleen al in Azië 28 miljoen onderdanen. En je kunt op geen enkele manier de Nederlandse bezittingen in Azië vergelijken met die van België in Kongo. Want Kongo is niet meer dan een door ambtenaren slecht bestuurd land, dat België nog grote moeilijkheden met de buurmachten kan bereiden, terwijl de Aziatische koloniën – ondanks die vreselijke Atjehoorlog – van groot belang zijn voor het nationale gevoel en een stug stromende bron van rijkdom. Zonder koloniën kun je je Nederland niet voorstellen; erzonder was het een vijfderangs macht. Of zoals een Nederlander het meer naar waarheid dan vlijend met een glimlachje uitdrukte: 'Zonder koloniën zou Nederland niet meer voorstellen dan – Denemarken.'

Terwijl de Amerikaanse koloniën het moederland geld kosten, zijn de Oostindische eilanden bijzonder winstgevend en hun natuurlijke rijkdommen wekken de verbazing van de bezoeker. Het museum heeft alles wat er op de eilanden te vinden is: steensoorten, voedingsmiddelen, houtsoorten, plantenvezels en weefstoffen, geneesmiddelen, kleurstoffen, oliën en gummisoorten, rubber en guttapercha (van getah (= rubber) en percha (= boom)) en tenslotte voorbeelden van de belangrijke industriële en naïef, kunstzinnige producten van de inwoners. Het is niet te geloven wat er gemaakt kan worden alleen al van de in lange tijd weggeworpen vezels van de kokosnootschaal.

In dit land hoeft een krachtadige jeugd zich het leven niet zuur te maken door op een kantoor de boekhouding te doen en nooit iets ander te zien dan de vier muren van het kantoor en de muur van de buurman. In een maand tijd is de jongeman daarginds, waar de meest verschillende bezigheden in de buitenlucht op hem wachten. De directeur zei: 'Ik jaag iedereen die hier komt en om advies vraagt daarnaartoe, net zoals ik mijn eigen zoon ernaartoe heb gestuurd, eerst daarheen en dan naar Venezuela. Ik zeg tegen iedereen die het museum bezoekt om kennis op te doen over de omstandigheden: Ga erheen, maak het mee, beplant de grond of bouw een industrie op; op die manier doen jullie het meest voor Nederland.'

De Nederlandse toekomst is op alle manieren veilig; zijn onrustige, oorlogsrijke verleden was groots. Af en toe vind je in de Nederlandse steden historische gedenktekens die dat grootse verleden weer tot leven brengen. Ik denk niet zozeer aan moderne schilderijen met historische onderwerpen als die in Haarlem, die de vrouwen van de stad op de muren toont, terwijl ze kokend water over de geharnaste soldaten van Alva gieten of terwijl ze als een man met lansen en zwaarden tegen de soldaten vechten. Deze schilderijen zijn immers niet uit die tijd. Waardevoller zijn de historische portretten, zoals de vele van admiraal de Ruyter, Neerlands nationale held, het vierkante, door weer en wind getekende gezicht, het haar met de scheiding op het voorhoofd, waar we ook een voorbeeld van hebben in ons eigen museum. Maar de sterkste indruk van de oude tijd kreeg ik toen mijn gids in het museum in Leiden me een groot, wit vlaggedoek met een levensgrote Christus liet zien. Die was veroverd toen de Spaanse Armada zonk. Deze ene vlag, deze Christus, levensgroot op de vlag – en al Spanje's religieuze fanatisme met zijn gevolgen van inquisitie en ketterverbranding doken uit het verleden voor mijn ogen op, en ik hoorde in mijn oren de wilde wraakzang van de Nederlanders uit 1570 *Het Standbeeld van Alva*, gezongen toen de menigte zijn bronzen beeld door het stof sleepte, een ruwe triomfzang over de Spaanse hoogmoed die ten val was gekomen.

V

Leiden is van oudsher een voorname universiteitsstad. Niet zonder eerbied treed je de beroemde senaatszaal met de portretten van alle professoren van vroegere tijden tot nu binnen, de zaal waarvan Niebuhr zei dat er voor de wetenschap geen eerbiedwaardigere was in Europa. Ja, het was een schuilplaats voor de vrijheid, dat Nederland, dat ook het eerste doel was van Holbergs eerste reis.

Een uitnodiging van een man met het adres Oude Rhijn die bij mijn aankomst in Leiden op me lag te wachten, deed me denken aan de woorden van de oude dichter Fr. Paludan-Müller. Hij zei altijd tegen ons jongeren: 'Doe wat u wil, maar zorg ervoor niet te eindigen als de Rijn in het zand bij Leiden!' Ik heb de bron van de Rijn in Zwitserland gezien; daar is hij op sommige plaatsen niet breder dan dat een gymnasiast van de ene oever naar de andere kan springen. Ik heb hem gezien als bruisende waterval en ik zag hem breed en majestueus onder de spoorbrug bij Keulen stromen. Hier kroop hij zwak en stilletjes in vuile kanalen en op zijn oevers werden er barakken gebouwd en kermissen gevierd met draaiorgels en clowns als om hem te honen. Hij had helemaal gelijk, de oude, verstandige heer. Eindig niet als de Rijn in het zand bij Leiden.

Ik beken een ketterij: van wat ik in Nederland heb gezien, vind ik Den Haag het mooiste. Op de Vijverberg staan en uitkijken over de lieflijke vijver, waar tientallen witte zwanen zwemmen, naar het Binnenhof (dat geweldige slot, dat op zoveel oude en moderne schilderijen is verheerlijkt), daar overdag te staan, 's avonds terug te komen en die donkere, mooie massa op de andere oever onder de sterrenhemel te aanschouwen – dat is een genot, een van de mooiste momenten in de buitenlucht die Nederland kan bieden.

Den Haag is als Nederlandse stad niet zo bijzonder als Amsterdam, Haarlem, Leiden, Rotterdam en veel andere steden, maar misschien met zijn voorname mengeling van wereldse en nationale eigenschappen aantrekkelijker dan de andere, vooral in korte tijd. Alleen hier vind je midden in de zomer de voornamere bewoners van de stad.

Het is de droom van iedere hardwerkende Nederlander om rijk te worden en in Den Haag te kunnen gaan wonen en een paar zomermaanden in Scheveningen te kunnen doorbrengen. Met de elektrische trein ben je er in slechts twaalf minuten. Daar is schone lucht, open zee en misschien een wat frisser leven dan in Oostende en Blankenberghe.

In Den Haag woont de oude en bekende schilder Josef Israëls, de grote, moderne vernieuwer van de Nederlandse schilderkunst. Hij wordt in de stad zozeer bewonderd dat je aanzien in een hotel merkbaar stijgt als hij je bezoekt. Vanaf het moment dat hij me een paar keer had bezocht in het hotel, was ik deelgenoot van de grootst mogelijke opmerkzaamheid van de kant van de hoteleigenaar.

Van de aangename kunstenaars die ik ken, is Israels de meest aangename. Klein en beweeglijk, levendig, enthousiast, vrolijk en zorgeloos, zo is hij als kunstenaar. Als kunstenaar heeft hij een periode van diepgaande gevoeligheid achter zich. Nu maakt het medeleven dat hij voelt voor het bestaan van de meest eenvoudigen hem niet langer week, geeft alleen de liefde voor de schoonheid, die in zijn kunst ligt een afspiegeling van menselijke tederheid.

Naast zijn werk zijn het Mesdags zeegezichten en de landschappen van de broers Maris waar de blik het langst bij blijft hangen in de Haagse verzamelingen van moderne Nederlandse kunst.

Het was echter niet de nieuwere kunst waaraan ik mijn diepste indrukken te danken had in Den Haag of elders in Nederland. De diepste indruk, bijna zo sterk als de indrukken die ik in mijn jeugd kreeg van Michelangelo of Leonardo, ontstond door Jan Vermeers schilderij Gezicht op Delft in het museum in Den Haag.

Ik kende Vermeer niet als landschapsschilder. Toen ik voor het eerst in het museum van jonkheer Six in Amsterdam zijn straat-vedute zag, voelde ik van blijdschap een elektrische schok door lichaam en ziel gaan. Hij is als schilder verwant met Pieter de Hoogh, maar hij is toch meer bijzonder, breder en sterker. Van de Nederlanders heeft hij als enige gebroken met het bijgeloof dat schemering noodzakelijk is voor de poëzie van de schilderkunst. De anderen, zelfs de grootsten onder hen, hebben ten gunste van de harmonie van het geheel de natuur geweld aangedaan, willekeurig het natuurlijke licht aangepast, omdat ze werden aangetrokken door het geheimzinnige van halfdonkere ruimten. Hij alleen is in staat geweest het heldere daglicht te vangen binnen de lijsten van zijn schilderijen.

Alleen al Het straatje in Delft in de verzameling van Six straalt als een ster. Zijn hemel is zo monter en achter de poort opent zich een wonderbaarlijk vergezicht. Je blijft maar naar die geopende poort kijken, waar die oude vrouw staat te wassen. Er heerst een stilte in die straat, zodat je als het ware de katten op het dak kunt horen miauwen.

Maar veel belangrijker is het schilderij van Delft in Den Haag, een architectuurschilderij zonder weerga. Links op de voorgrond een verlicht vlak strand, een zwarte boot en kleine, donkere vrouwengestalten met lichte hoofddoeken en omslagdoeken. In het midden het water met mooie lichtgrijze vlakken en weerspiegelingen. Op de achtergrond strekt Delft zich uit, machtig en schilderachtig met zijn huizen en torens en zware, stevige gebouwen met open poorten en mooie torenspitsen in de richting van de haven. Donkerrode, kleurrijke daken links. In het midden zonlicht op lichtrode stenen en een concert van grijze, rode, bruine en weer grijze kleuren op een middeleeuwse architectuur van torens, die rechts overgaan in goudgeel. Voor alles trekt het gebouw rechts met de twee torenspitsen de aandacht. Er zit zoveel bezieling in die muur. Die muur is schoonheid, een geheel van talloze, diepe, op een meeslepende manier samensmeltende kleuren.

VI

De volkeren die in de 19^e eeuw gebieden hebben verloren, maken over het algemeen de indruk te lijden onder een onverwerkt verlies. De Nederlanders maken in hoge mate de indruk aan zichzelf genoeg te hebben. Dat wil niet zeggen dat ze geen belangstelling hebben voor het onbekende. In de welgestelde klasse beheerst men de drie Europese hoofdtalen. Men spreekt het liefst Frans, maar ze kunnen het beste Duits, hoewel ze het in het algemeen met veel fouten spreken, omdat Duits zo nauw verwant is aan hun eigen taal. Ze hebben geen behoefte aan de verheffing van hun eigen land. De liefde van de Nederlands sprekende Belgen voor Nederland kan zonder veel overdrijving getypeerd worden als een ongelukkige liefde. Hij komt maar van één kant. Niemand in Nederland wil een hereniging met België in welke vorm dan ook. Een lid van de Staten-Generaal, die duidelijk blijkt gaf van deze opvatting, antwoordde op de vraag of hij zijn land niet graag groter zag worden: 'Graag, maar niet op die manier. De Belgen zijn katholiek en Frans, een voor ons onbekend volk.' In België dromen de Vlaminganten van een verbintenis tussen hun troonopvolger en de kleine, liefvallige koningin van Nederland,

die door het Nederlandse volk van voorheen republikeinen wordt aanbeden vanwege haar lief gezichtje en haar negen jaren. Maar in de noordelijke Nederlanden wil niemand weten van zo'n verbintenis. De kloof tussen België en Nederland lijkt te zijn gegraven voor onoverzienbare tijd.